

BOGDAN PETRICEICU-HASDEU

Abia au trecut patru ani de când presa și instituțiile noastre culturale, în frunte cu Academia Română, au comemorat 25 de ani dela moartea lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu. In anul acesta, împlinindu-se un veac dela nașterea lui, ni se prezintă un nou prilej să ne aducem aminte de viața și opera aceluia care, prin puterea personalității lui excepționale, și-a creat un nume atât de răsunător în ultimele trei decenii ale veacului trecut.

Intr'adevăr, puține sunt operele învățaților noștri de astăzi, care au putut ajunge la popularitatea de care s'au bucurat odată scrierile lui B. P. Hasdeu. Afară de nenumăratele lui articole publicate prin reviste și ziare, lucrări ca Istoria Critică a Românilor, Cuvinte din Bătrâni și Etimologicum Magnum Romaniae erau cunoscute chiar de către aceia care nu se ocupau cu istoria și filologia. Cu toate acestea, astăzi, prea puțin a rămas din faima acestui mare creator, care prin vioiciunea spiritului și puterea magică a cuvântului, duse de elanul unui avânt ne mai cunoscut până atunci, știa să actualizeze atât de sugestiv toate problemele în legătură cu limba și istoria noastră.

Luându-mi însărcinarea să vorbesc despre opera lui, nu voi încerca să arăt dacă B. P. Hasdeu, în multiplele sale preocupări în domenii atât de variate, a fost mai mult literat

decât filosof sau istoric decât filolog. De fapt, B. P. Hasdeu nu numai că a scris mai mult filologie decât istorie sau literatură, dar a și funcționat ca profesor de gramatica comparată la Universitatea din București.

Venit în țară în 1856, ca tânăr ofițer cu licența în drept dela Universitatea din Charkoff, după ce conduse mai multe periodice și funcționează ca bibliotecar și ca profesor secundar la mai multe școli din Iași, se introduse foarte repede în toate problemele referitoare la evoluția noastră istorică, de unde apoi a trecut la cercetările lingvistice.

Această trecere dela studiile istorice la cele filologice, săvârșită într'un interval relativ atât de repede, încât în 1873 i s'a creat o catedră la Universitatea din București, a fost determinată de un complex de împrejurări, pentru care noi acum, după trecerea unui interval de 70 de ani, avem toată perspectiva necesară, ca să le putem judeca în lumina lor adevărată.

Pe vremea când B. P. Hasdeu urca treptele universitare, studiul limbii, în toate manifestările ei, ajunsese în apus la un grad de dezvoltare destul de înaintat. Abia scăpată de perioada încercărilor, această disciplină începuse să se impună tuturor științelor care se ocupau cu evoluția culturii omenești, dar mai ales *istoriei*. Într'adevăr, istoricii au fost cei dintâi care au început să întrezărească în cercetările lingvistice o serie de fapte, menite să contribuie în mod simțitor la deslegarea unor probleme, pentru care documentele istorice se arătau insuficiente. Era, în fine, vremea, când noua disciplină trecea deadreptul în rândul științelor și aceasta, mai ales, în urma celor două mari descoperiri: prima, cunoașterea limbii sanscrite și apropierea ei de toate idiomele care constituie azi marea familie a limbilor indo-europene, a doua și cea mai importantă, formularea legilor

fonetice care stau la baza schimbărilor permanente din limbă.

Dacă cea dintâi a jucat mai mult un rol de potențare a studiilor lingvistice, ultima, descoperirea întregului mecanism, după care o limbă se schimbă în orice moment, iar la intervale mai mari îmbracă forme deosebite, a pus temelia de granit cercetărilor lingvistice. La aceasta s'a mai adăugat și metoda de investigație *istorică*, bazată pe elementul *comparativ*, care trebuia să lămurească în mod evolutiv toate modificările care stau la baza graiului omenesc. Dar, din toate aceste achizițiuni, elementul hotărîtor pentru ascensiunea noii discipline l-a constituit formularea principiului despre constanța și acțiunea uniformă a legilor fonetice după care se fac transformările din limbă, un element care, în trecut fie zis, lipsește celorlalte științe din domeniul culturii, ca istoria cu preistoria și sociologia, arheologia cu geografia și etnografia, în fine, filosofia cu psihologia ș. a. m. d. ³⁰³).

După acest nou principiu, care constituie cheia de boltă a întregului edificiu lingvistic, la anumite intervale din istoria unei limbi, unui sunet dintr'un grai îi corespunde un alt sunet. Cauzele misterioase care provoacă aceste schimbări la intervale de secole din viața unei limbi, lingvistica nu le-a putut explica până acum. În schimb, a putut stabili principiul acțiunii uniforme. Anume, s'a constatat că un sunet schimbat într'o anumită epocă cuprinde toate cuvintele indigene și străine din acea epocă în care se găsește acel sunet. Astfel, ca să dau un exemplu din domeniul vocalismului, dacă Slavii, după despărțirea lor de Indoeuropeni, au schimbat pe *a* scurt indoeuropean în *o*, atunci toate cuvintele care în celelalte limbi indoeuropene arată *a*, ca lat. *axis*, gr. ἄξ *v*, v. germ. *achsa*, etc., în slavă au trebuit să dea *osī*,

cu *o* pentru *a*, din care noi avem *osie*. Și invers, dacă *o* indoeuropean în vechea germană s'a schimbat în *a*, atunci cuvinte latinești ca *octo*, *hostis*, *nox* (noctis) și a., în germană au trebuit să se pronunțe *acht*. *Gast*, *Nacht*, etc., cu *a* schimbat în *o*.

În virtutea acestor norme de prefaceri, pe care B. P. Hasdeu le cunoștea foarte bine, lingvistica reușise să stabilească în mod definitiv înrudirea limbilor indoeuropene și să reconstituie istoricul fiecărei limbi. A fost destul ca cei doi mari corifei ai acestei discipline, Franz Bopp și Jacob Grimm, să pună bazele gramaticii comparate a limbilor indoeuropene, pentru ca imediat după aceasta să înceapă studiul asupra familiilor de limbi moderne, ca limbile romanice, slavice și toate celelalte. Pe vremea lui B. P. Hasdeu, toate aceste limbi erau relativ bine studiate. Celebra gramatică a limbilor romanice de Diez, în care pentru prima oară se făcuse un loc de cinste și limbii noastre, ajunsese la mai multe ediții, iar faimosul slavist Fr. Miklosich, după ce publicase gramatica comparată a limbilor slavice, se apucase să studieze elementul indigen din limba română în ale sale « *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte* » și « *Die Slavischen Elemente im Rumänischen* ».

Toate aceste descoperiri în studiul graiului omenesc, precum și unele publicații în domeniul lingvisticii, nu-l puteau lăsa indiferent pe B. P. Hasdeu, înzestrat dela natură cu atâtea însușiri, dar mai ales cunoscător al atâtor limbi, încât cu drept cuvânt pe vremea aceea putea fi socotit ca cel mai mare poliglot al nostru. El era singurul învățat care, prin puterea talentului și elasticitatea spiritului, putea aplica cu succes noua metodă de cercetare, în domeniul filologiei române.

Dar în afară de aceste împrejurări, pe care le putem numi externe, pentru că se petreceau în afară de țara noastră, mai

interveneau altele interne, care îl puneau în fața unor probleme dintre cele mai interesante, pentru istoria limbii și a trecutului nostru. Invățații ardeleni făcuseră tot ce le-a stat în putință pentru dovedirea latinității noastre prin limbă. Mai trebuia apărută continuitatea noastră în Dacia, care nu mai putea fi susținută numai pe baza argumentelor logice. Teoria lui Rösler era pe buzele tuturor. La aceasta se mai adăoga, spre surpriza tuturor, bilanțul de profit și pierdere al tezaurului nostru moștenit în limbă, pe care Cihac îl publica pentru întâia dată în cele două dicționare etimologice. Mulțimea elementelor slave provocase la toți mare uimire. Dar mai mult decât această mulțime de cuvinte slave erau concluziile extrem de grave pe care Cihac le trăgea asupra elementului constitutiv din limba noastră. El credea anume că influența slavă este atât de veche și se introdusese atât de adânc în firea limbii noastre, încât se îndoia dacă, înainte de venirea Slavilor în peninsula balcanică, elementul latin putuse pătrunde în carnea și sângele nostru. Reproduc textual cuvintele lui: « Le peuple roumain a du reste opposé si peu de résistance à l'invasion des mots slaves. . . . que l'on est tenté de croire que l'élément latin n'était pas encore entré de ce temps-là dans la chaire et le sang de la nation ».

Chestiunea pusă sub această formă, repetată în urmă de tot numai de Emil Fischer în « Die Herkunft der Rumänen », era într'adevăr extrem de gravă pentru toți învățații români de pe vremea aceea care aveau sentimentul răspunderii, cu atât mai mult pentru B. P. Hasdeu, care cunoștea perfect de bine limbile slave și putea să-și dea seama, în mod cu totul obiectiv, despre măsura exactă a acestei influențe.

Tot atunci, poate ceva și mai înainte, B. P. Hasdeu avu-
sesse prilejul să cunoască unele păreri cu privire la aspectul

unitar ce prezintă limbile vorbite în sud-estul european. Ideea fusese emisă la începutul secolului al XIX-lea și pentru întâia dată de către criticul slavist Kopitar, după apariția Lexiconului în patru limbi al învățatului preot macedoromân Cavallioti. Ea a fost dezvoltată de Miklosich și Schuchardt, pe baza elementului autohton traco-iliric. Era vorba de a se explica uniunea balcanică prin mijloace interne, venite din partea substratului proetnic, nu sub înrâurirea unor elemente de afară, aduse de influența slavă sau greco-bizantină. Această posibilitate, susținută de nouăle mijloace de investigație pe care i le oferea știința limbii, era pentru B. P. Hasdeu un îndemn mai mult pentru hotărârea lui de a se consacra studiilor lingvistice. De fapt, el a trecut repede dela istorie la filologie, activând în trei direcțiuni deosebite: ca lingvist, ca indoeuropenist și ca filolog.

B. Petriceicu-Hasdeu lingvistul. B. P. Hasdeu era în curent cu tot ceea ce se publicase până la dânsul. Știa toate chestiunile în detaliu și cunoștea, mai ales, ideile nouă ale generației de învățați germani, cunoscuți sub numele de neogramatici. Aceștia nu mai erau mulțumiți cu concepțiile vechilor lingviști privitoare la o mulțime de chestiuni, dar, mai ales, la ideea greșită pe care o aveau despre natura limbii precum și despre cele trei faze prin care trece, anume: se naște, se dezvoltă, atinge un punct de perfecție și apoi decade. În lumina acestor concepții, vechii lingviști vedeau în viața unei limbi transformările prin care trec ființele organizate. De aici ei trăgeau concluzia falsă că limbile clasice sunt perfecte, iar cele moderne degenerate; de aici disprețul suveran pentru tot ceea ce este nou în materie de limbă și admirație exagerată pentru tot ceea ce este vechi; de aici închipuirea lor că sanscrita, ca cea mai veche și mai apropiată de forma

limbii protoindoeuropene, este cea mai perfectă; de aici, în fine, grija tuturor acelor care doreau să se inițieze în tainele acestei științe, de a învăța cât mai repede sanscrita după cum a învățat-o și B. P. Hasdeu și, din cauza ei, a trebuit să cadă în o mulțime de greșeli. Corectivul pe care îl aducea noua pleoră de învățați la toate aceste idei fundamentale greșite era că o limbă, întru cât nu este decât o simplă funcțiune, nu are nimic comun cu ființele organizate și ca atare ea nu se naște, se dezvoltă și decade, și nici nu moare, ci se găsește într-o continuă transformare. Iar fazele prin care trece, sunt simple aspecte pe care le arată orice grai în evoluția sa istorică, mai ales că limba, după natura ei, nu este statică ci dinamică. Din toate acestea, ei trăgeau concluzia că limbile clasice, în ce privește structura lor gramaticală, nu pot fi mai perfecte decât cele moderne. Fiindcă chiar după concepția de azi, perfecțiunea unei limbi nu constă în bogăția de forme gramaticale, ci, din contră, în « *simplitatea gramatică, claritatea expresiei și frumusețea formei* ».

Simplitatea gramaticală lipsea pentru cele mai multe din limbile indoeuropene. Mulțimea desinențelor la nume dădea o prea mare autonomie cuvântului, care se putea mișca liber în frază. De aici rezulta o mare greutate pentru aceia care nu erau familiarizați cu structura lor gramaticală. Faptul că limbile indoeuropene au un număr de cazuri care la unele ajung până la opt, iar limbile moderne, chiar cele de mare circulație, cum sunt franceza și engleza, n'au de loc, nu este o dovadă de superioritate. Există astăzi limbi, cum este finlandeza, care are 15 cazuri. Cu toate acestea ea este inferioară multor limbi fără cazuri. Intre limbile cu cazuri și între cele fără există o singură deosebire, aceea care stă în schimbarea mijloacelor de expresie. Tot așa nu este o dovadă de superioritate faptul că limbile indoeuropene,

în afară de singular și plural, mai au și un dual. Astăzi se găsesc popoare sălbatece care au în limbă și un trial. Existența acestei forme de pluralitate inutilă nu constituie o probă de superioritate, ci din contră una de inferioritate, întru cât ea datează din vremea când omul nu știa să numere decât până la trei ³⁰⁴).

B. P. Hasdeu era familiarizat cu multe din aceste idei, pe care noi le găsim răspândite în mai toate scrierile sale de specialitate, dar mai ales în tratatul de 160 de pagini intitulat *Principii de lingvistică*, publicat (1881) în fruntea vol. I din Cuvinte din Bătrâni.

Pe vremea când B. P. Hasdeu se introducea singur în tainele acestui studiu, greutățile erau mult mai mari decât cele de astăzi, cu toate progresele realizate de școala neogramaticilor. Nimic nu era încă definitiv specificat. Nici măcar numele acestei științe. Unii îi ziceau filologie comparată, alții glotică, glotologie și foarte puțini lingvistică. B. P. Hasdeu, după ce dovedește cu o mulțime de exemple nuanțele de deosebire ce există între ele, se decide pentru cel din urmă, adăogând că: «copilul a fost botezat cu o mulțime de numi diferite» (37), noi însă «nu găsim niciun termen mai bun decât *Lingvistică*» (39). Astăzi acest termen este singurul întrebuițat în cercetările noastre.

Intr'un capitol, în care B. P. Hasdeu tratează despre limbile antice și limbile moderne, arată aceleași idei înaintate, pe care le aveau neogramaticii și le avem și noi astăzi. «Lingvistica, spune B. P. Hasdeu, datorește avântul său mai cu seamă filologiei clasice sanscrite», dar adaogă «Ne oprim atențiunea numai asupra unei consecințe imediate, nu tocmai fericite, pe care o avusese... predilecțiunea cea exagerată numai pentru sanscrită și iarăși sanscrită». Și, mai departe, referindu-se la bogăția de forme pe care limbile

moderne, le oferă pentru studiul limbii dialectale încheie « Se făcuse astfel din Linguistică un fel de monopol prin prescripțiune în favoarea limbilor antice » (105). « Ei bine, tocmai limbile antice... oferă materialul cel mai sărăcăcios » (107).

Pe vremea lui B. P. Hasdeu, se discuta foarte mult raportul ce există între o limbă veche și una nouă, care se naște din cea dintâi. Expresiunile metaforice « mamă » pentru limba veche și « fiică » pentru cea nouă ofereau pe atunci același teren de discuții interesante care dăinuiesc încă până astăzi. Astfel, lingvistul german de atunci, Fuchs, spunea cu drept cuvânt că « o limbă nouă nu se poate numi fiică a unei limbi vechi, precum nici vice-versa o limbă veche nu este mamă a unei limbi nouă, ci între ambele, limba cea veche și limba cea nouă, există relațiunea a două puncte foarte depărtate din continuitatea cea neîntreruptă anatomică (evolutivă) a unei și aceleiași limbi » (58). Cu aceleași argumente ideea a fost susținută și de către celebrul romanist Schuchardt. Totuși denumirea metaforică nu numai că persistă în lucrările de specialitate, dar este recomandată nu mai puțin decât de celebrul lingvist de curând dispărut, Antoine Meillet, care, în capitolul « Les parentés des langues », scrie: « une langue « fille » est une transformation d'une langue « mère », et non un rejeton. L'expression est trop établie pour qu'on y renonce; il suffit de la définir pour n'en être pas dupe »³⁰⁵). B. P. Hasdeu care scria cu jumătate de veac înainte de marele lingvist francez, a fost de aceeași părere. Intr'un capitol special asupra acestei chestiuni, dânsul a apărut același punct de vedere, încheind că denumirea de mamă și fiică « este o metaforă permisă, ba chiar necesară prin claritatea imaginii » (73).

În legătură cu aceasta sunt interesante ideile lui B. P. Hasdeu despre dialect față de limbă. Relevez lucrul acesta

aici cu atât mai mult, cu cât, pe la sfârșitul secolului trecut se ivise o discuție aprinsă între învățați cu privire la existența sau neexistența graiurilor locale bine definite. Intreaga problemă se înfățișa mult mai complicată decât părea la prima vedere, întru cât ședea în strânsă legătură cu evoluția treptată sau întreruptă a limbilor indoeuropene, pe baza celor două teorii emise de Schleicher și Schmidt.

Unii dintre lingviști susțineau că dialectul se naște în strânsă legătură cu limba din care face parte, fără o înrâurire de afară. Aceștia apărau legătura genuină a dialectului «lingua innata», susținând punctul *monogenetic*, reprezentat prin «teoria undelor» (Wellentheorie) a lui Johannes Schmidt (Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen, Weimar 1872). Alții, din contră, vedeau în dialect o slabă legătură cu centrul, atribuind, în schimb, toate divergențele idiomatice unor factori străini, în speță, elementului autocton. Aceștia susțineau punctul *poligenetic*, reprezentat prin «teoria arborelui genealogic» (Stammbaumtheorie) a lui August Schleicher (Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1861). Cei mai mulți dintre lingviști erau pentru ultimul punct. Printre aceștia figurau, în Germania, Fr. Diez cu Gustav Lücking, care publicase o lucrare asupra dialectelor franceze (Die ältesten franz. Mundarten, Berlin 1877); în Italia, B. Biondelli, dar, mai cu seamă, Isaia Graziado Ascoli, autorul faimoaselor «Saggi Ladini». Părerea opusă era reprezentată în Franța prin mai mulți filologi, între care locul de frunte îl ocupau Gaston Paris și Paul Meyer cu elevii lor Dévaux și, mai târziu, J. Gilliéron. Aceștia negau pur și simplu existența dialectelor ³⁰⁶).

Din ciocnirea acestor două concepții, răsări ideea fericită a cercetărilor pe teren.

Acestea s'au și început din inițiativa lui Gaston Paris, dând naștere la Atlasul Lingvistic la Franței, elaborat ani de-a rândul de J. Gilliéron. În urma acestor cercetări, s'a putut stabili că limite dialectale precise și uniforme nu există, în schimb, există centre sau celule de iradiațiune de unde pleacă divergențele dialectale.

Dacă ne întoarcem acum să cercetăm care erau ideile lui B. P. Hasdeu într'o problemă care aproape cu un sfert de veac înainte de publicarea Atlasului Lingvistic al Franței, a pasionat atât de mult pe învățații străini, vom vedea că ele nu se deosebeau cu nimic de cele expuse mai sus. Le reproduc textual în următoarele cuvinte: « Orice mapă geografică dialectală implică rezerva fluctuațiilor terminale; centrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sunt echi-voce » (59). Această definiție dată în 1881, o adevărată divinație, rezultat al unei intuițiuni geniale, ar putea figura și astăzi în orice tratat de lingvistică generală.

Nu mai puțin interesante sunt ideile lui B. P. Hasdeu despre amestecul limbilor.

Pe vremea lui se ivise o discuție foarte animată cu privire la această problemă. Unii lingviști în frunte cu vestitul profesor dela Oxford, Max Müller, contestau acest amestec, mai ales în sistemul gramatical; alții îl admiteau. B. P. Hasdeu era pentru amestec făcând, însă, sub raport genealogic între amestecul primar, adică acela pe care o limbă îl arată în epoca ei de zămislire, și între amestecul secundar care vine după formarea ei definitivă, o deosebire în sensul că « Numai amestecul primar, adică în linie verticală, nu și amestecul secundar, în linie orizontală, este de însemnătate genealogică ». Și, mai departe, adaugă: « Amestecul secundar poate și el să se înrădăcineze într'o limbă; generalmente este însă ca o modă, pe care un popor

o îmbrățișază și o părăsește cu deopotrivă ușurință; cel mult el ne apare ca o boală externă, ca un fel de abces, pe care, dacă ne supără, îl putem stârpi, fără ca desființarea lui să tragă după sine vreo consecință gravă sau durabilă. Amestecul primar, din contră, face parte din însăși natura limbii în care se ramifică astfel în toate direcțiunile, încât, în cele mai multe cazuri, nu-i chip de a-l înlătura, fără a distruge, prin această violență, întreaga economie a organismului » (73). De aici apoi, B. P. Hasdeu demonstrează în mai multe pagini, care pot fi citite și astăzi cu cel mai mare interes, procesul amestecului de limbi în perioada primară sub raportul factorului s o c i a l, despre care, în ultimele două decenii, s'a făcut atâta caz în lingvistică. B. P. Hasdeu citează în privința aceasta limba amestecată la Caraibii din insulele Antile, în care bărbații vorbesc într'un fel și femeile în alt fel, insistând asupra faptului, recunoscut și astăzi, că forma intermediară a două graiuri contopite o formează bilingvismul. « Dacă este adevărat, spune B. P. Hasdeu, cum că două graiuri se contopesc într'unul singur decât în urma unei prelungite bilinguități, a două neamuri întrunite, atunci numai prin amestec primar... o semnificațiune... poate să treacă dintr'o limbă într'alta » (79).

Este într'adevăr uimitor să vedem astăzi cât de adânc pătrunsese B. P. Hasdeu în unele probleme, care sunt de actualitate în lingvistica modernă. Amintesc, în privința aceasta, marea însemnătate ce se acordă în zilele noastre, din partea școlii franceze, în frunte cu Durkheim și Levi Brühl, de o parte, și lingviștii Ferdinand de Saussure și Antoine Meillet, de alta, mediului social pentru lămurirea transformărilor din limbă. Ei bine, B. P. Hasdeu, chiar dela începutul expunerilor sale teoretice despre limbă, subliniază în modul următor însemnătatea acestui factor:

« Nemic mai social ca limba, nodul cel mai puternic, dacă nu temelia societății » (VII).

Sub acest raport, sunt foarte interesante expunerile lui despre « Limba în circulațiune » sau « Circulația cuvintelor ». Chestiunea fusese tratată înainte de unii lingviști care se ocupau cu studiul limbilor amestecate. Cu toate acestea, niciunul nu reușise, până la dânsul, să dea problemei o deslegare definitivă, pentru motivul că mai toți plecau dela materialul mort înregistrat în lexicoane. B. P. Hasdeu a fost cel dintâi care a privit problema sub unghiul graiului popular; acest punct a format ideea centrală a întregii sale argumentații. Cu ajutorul materialului scos din graiul popular și în legătură cu principiul mișcării productive a valorilor în economia politică, B. P. Hasdeu a stăruit asupra a două adevăruri din economia limbii, care trebuiesc neapărat relevate: întâi, că valoarea unui cuvânt, fie indigen sau străin, se judecă numai după puterea lui de circulație în limbă; al doilea, că și propagarea modificărilor din limbă nu se produce prin cuvinte sau forme rare, ci, din contră, prin acelea care au o cât mai deasă întrebuințare.

Aici B. P. Hasdeu a atins o chestiune foarte importantă din evoluția limbii, stăruind asupra agentului psihologic hotărâtor pentru nivelarea formelor de limbă, *analogia*. Socotesc inutil să adaog că această teorie, cu o dublă însemnătate pentru cercetările lingvistice, teorie care, pe vremuri, a stârnit atâta vâlvă, prin felul ingenios cum B. P. Hasdeu știa să desarmeze pe aceia care, intenționat sau din neștiință, exagerau însemnătatea elementului străin în limba noastră, astăzi se confirmă din plin prin rezultatele obținute de geografia lingvistică. Intr'adevăr, cine știe să citească în hărțile graiului nostru, elaborate cu atâta trudă de Muzeul Limbii

Române din Cluj, va afla că multe dintre cuvintele cele mai vechi, acelea care arată cel mai autentic caracter popular, se dovedesc dintre cele mai rezistente și pline de vitalitate.

Vorbind de contribuția lui B. P. Hasdeu, în lingvistică, n'am atins decât o parte din părerile învățatului dispărut. Ele nu vor putea fi date în întregime decât într'un studiu amănunțit consacrat în acest scop. Aici m'am mulțumit să relevez pe cele mai importante.

B. Petriceicu-Hasdeu indoeuropenistul. Cu toate că, la început, B. P. Hasdeu condamna, după cum am văzut, tendința prea exagerată a unor lingviști de a se ocupa cu studiul limbilor clasice sub raportul *i n d o e u r o p e a n*, totuși impresia primelor descoperiri realizate cu ajutorul gramaticii comparate era atât vie, iar rezultatele atât de surprinzătoare, încât rar exista filolog în vremea aceea și chiar în vremea tinereții noastre care să se apuce de studiul limbilor moderne, fără să fi cunoscut întâi, structura limbilor indoeuropene. Mai mult decât atâta, impresiona foarte mult posibilitatea de a reduce prin substituie toate aceste limbi la una singură. Era destul ca cineva să cunoască transformările lor istorice, pentru ca din toate să ajungă la aceeași limbă ideală, bogată în forme gramaticale, pe care a vorbit-o poporul indoeuropean primitiv, închipuit de filologi. Această restituire ajunsese, pe atunci, foarte curentă printre indoeuropeniști. Celebrul lingvist Schleicher, care încercase să imprime studiului limbii un caracter naturalist, a reușit să compună o fabulă în această limbă. B. P. Hasdeu, în curent cu toate, citise această fabulă, despre care ne vorbește în una din scrierile sale. Mirajul acestei limbi perfecte atrăgea în vremea

aceea în sferele transcendente ale disciplinei noastre pe toți filologii, cu atât mai mult pe P. B. Hasdeu, care avea și suplețea spiritului și bogăția fanteziei pentru astfel de combinațiuni.

Dar, afară de aceasta, mai era ceva care-l îndemna pe savantul nostru să se familiarizeze cu mecanismul și structura acestor limbi. Era dorința de a cunoaște cât mai bine soarta elementului preroman moștenit dela strămoșii noștri Traco-Iliri, pe care dânsul, cu ajutorul limbii albaneze, voia să-l explice dela Daci. Această dorință izvoră atît din tendința de a reduce rolul elementului străin în limbă la justa lui valoare, cât din spiritul de reacțiune în contra exagerării școalei latiniste, reprezentată prin Timotei Cipariu, care voia să explice totul prin Roma. Intr'un fel sau altul, fapt este că pe atunci B. P. Hasdeu era singurul dintre învățații români care văzuse mai clar în authtonismul limbii noastre, chiar atunci, când, pentru dovedirea lui, a comis o mulțime de erori. Tot el a fost cel dintâi care, pe temeiul cercetărilor preconizate de savanții străini: Kopitar, Miklosich și Schuchardt, a dat cea mai mare însemnătate studiului limbii albaneze și, prin ea, cercetărilor în domeniul limbilor balcanice. Sub acest raport, trebuie să mărturisim că, după moartea lui B. P. Hasdeu, aceste studii n'au mai fost continuate în Țară. Ele au trecut la Lipsca și Copenhaga și, abia numai după marele război, au reapărut la Universitatea din Cluj.

Firește, încercarea de a explica elementul preroman din limba noastră, pe baza studiului limbilor indoeuropene și a gramaticii comparate, era foarte grea. Inșă B. P. Hasdeu, pe lângă încrederea ce avea în puterile lui intelectuale, mai era înarmat și cu foarte mult curaj: «Aruncându-mă — spunea dânsul — pe o cale atît de nestrăbătută, a trebuit

să mă înarmează cu acea deciziune de a nu mă teme chiar de rătăcire, pe care Grimm o numește curajul erorii ».

Cu acest curaj, B. P. Hasdeu a încercat să dovedească în *Istoria Critică a Românilor* (1873), unde, pentru întâia dată și numai în treacăt, a supus unui examen cuvintele albaneze din limba română (308), că Albanezii sunt urmașii Ilirilor, după cum noi Românii suntem urmașii Tracilor. Ilirii și Tracii vorbeau o limbă care se asemena foarte mult. Din această asemănare B. P. Hasdeu trăgea concluzia că cuvintele comune din limba noastră și limba albaneză nu sunt împrumuturi dela Albanezi, ci o moștenire dela Traco-Iliri. Această teorie, emisă în 1873, pe baza raporturilor albano-române, a fost interpretată în fel și chip în cursul celor 70 de ani, câți au trecut până în prezent. Fapt este că astăzi, ținând seama de celelalte legături pe care limba română le are cu limba albaneză, precum și de anumite realități din viața popoarelor balcanice, s'a ajuns la convingerea că problema nu poate fi rezolvată decât numai în sensul autoctonismului, o părere care sub o altă formă fusese exprimată și înaintea lui B. P. Hasdeu.

Mai târziu, B. P. Hasdeu, într'o comunicare făcută la Academie, cu titlul « Cine sunt Albanezii? », a încercat să arate că strămoșii Albanezilor s'ar trage din niște tulpini dace, anume: Bessi, Carpi, Costoboci, trecute peste Dunăre în Balcani. Și această teorie, oricât de bizară ar părea, fusese susținută de Tomaschek înaintea lui Hasdeu.

În studiul său « Strat și substrat », B. P. Hasdeu a mers în această direcție ceva mai departe, ocupându-se cu strămoșii Tracilor, pe care el îi credea că ar fi Pelasgii, spre a dovedi că noi Românii suntem Pelasgi tracizați și apoi romanizați. Chestiunea poporului primitiv care se găsea în peninsula înainte de venirea Indoeuropenilor a fost discu-

tată mai de mult și continuă să preocupe și astăzi pe unii învățați. Fapte este că o serie de cuvinte și nume locale din limba veche grecească nu se pot explica astăzi din fondul indoeuropean. Ele reprezintă resturi din limba și civilizația unui popor străvechi, pe care Grecii l-au găsit la coborîrea lor în peninsulă. Dacă acest popor au fost Pelasgii (despre care vezi p. III), după cum ne relatează Herodot (II, cap. 52) când spune că Grecii ar fi moștenit numirile zeilor dela Egipteni prin mijlocul Pelasgiilor, sau altul, nu știm. Un lucru este probabil, anume, după cum în vechea grecească se găsesc multe cuvinte străine de fondul indoeuropean, tot așa în limba română există o serie de cuvinte străine de fondul constitutiv latin, care nu arată apropiere nici cu formele albaneze și nici cu limba celorlalte neamuri. Unele din acestea, la rigoare, ar putea reprezenta cuvinte moștenite de Traco-Iliri dela populațiunile pe care și ei le-au găsit la așezarea lor în peninsulă. Prin urmare, părerea lui Hasdeu, că în Balcani, au existat populațiuni înaintea Tracilor, rămâne în picioare. Nu se știe dacă ele au fost reprezentate prin Pelasgi sau alte popoare.

Tuturor acestor probleme, B. P. Hasdeu, a încercat să le dea o deslegare pe baza vastelor sale cunoștințe în domeniul limbilor indoeuropene și a gramaticii comparate. Ele se văd astăzi, mai întâi, în lecțiunile de gramatică comparată ținute la Universitatea din București și publicate în rezumat în Columna lui Traian precum și într'un volum intitulat « Principie de filologia comparativă ario-europea » (1875), al doilea, în seria de etimologii de origine dacă, scrise în mai multe publicații, dar mai ales în Columna lui Traian.

Citind cineva cu atențiune aceste lecțiuni, rămâne uimit de pasiunea pe care B. P. Hasdeu o pune în cercetările de amănunt, dar mai ales de ușurința cu care putea face atâtea

apropieri ingenioase între forme de limbă dintre cele mai obscure, spre a ajunge la prototipul indoeuropean, de care avea nevoie pentru explicarea cuvântului ce-l preocupa. Aceeași impresie se desprinde și în ce privește siguranța metodei. Ea a fost formulată abia un an, doi, după începerea cursurilor, într'o polemică dusă în «Convorbiri Literare» în contra lui Cihac. După această metodă, B. P. Hasdeu declară că, la tratarea etimologiei unui cuvânt, din capul locului și-a impus să țină seamă de următoarele șase condițiuni: 1) Să dea bibliografia cuvântului cu tot ceea ce s'a scris până la dânsul. 2) Să dea literatura cuvântului cu arătarea tuturor formelor din limbă. 3) Cronologia cuvântului, angajându-se a nu recurge la sanscrită decât numai după ce a studiat formele cele mai apropiate. 4) Să țină seamă de fonetica cuvântului cu respectarea strictă a legilor de corespondență a sunetelor ș.a.m.d.

Pe baza acestei metode, dânsul a încercat chiar din prima lecție să lămurească originea cuvântului *d a i n a*. Într'adevăr, cineva trebuie să fie înarmat cu o bună doză de răbdare, spre a putea citi încet și cu atențiune expunerea erudită a formelor indoeuropene, începând cu sanscrita și sfârșind cu limba lituană, în care el, cel dintâi, a citat cuvântul *d a i n a*. Firește, în cursul demonstrațiunii, B. P. Hasdeu comite unele erori, mai ales asupra punctului cel mai important din metodă, anume respectarea strictă a legilor de transformare fonetică. Dar din întreaga sa expunere rămân două lucruri câștigate pentru filologia română: descoperirea formei *d a i n a* din dialectul bănățean, nerelevată până la dânsul, și identificarea ei cu forma lituană *d a i n a*, o apropiere făcută pentru întâia dată numai de B. P. Hasdeu. Astăzi nu s'a putut stabili în mod definitiv raportul monogenetic sau poligenetic dintre formele

